

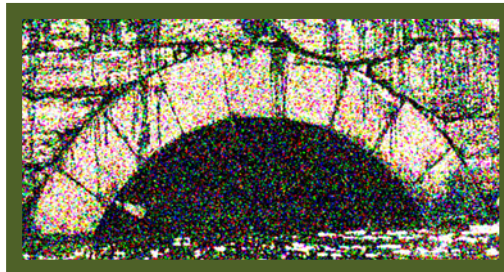
Kajmuren vid Stadsparken

En grundlig undersökning

Antikvarisk kontroll

RAÄ 232:1
Västerås 1:1
Västerås stadsförsamling
Västmanland

Ulf Alström

Kajmuren vid Stadsparken

En grundlig undersökning

Antikvarisk kontroll

RAÄ 232:1
Västerås 1:1
Västerås stadsförsamling
Västmanland

Ulf Alström

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2009

Framsidesfoto: Valvbåge under Wickmans kvarn. (Foto U. Alström.)
Baksidesfoto: Svartån juni 2009. (Foto U. Alström.)
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-86255-36-7

Tryck: Just Nu, Västerås 2009.

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Målsättning och metod	6
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Genomförande	6
Undersökningsresultat.....	7
Sammanfattning.....	9
Referenser.....	10
Kart- och arkivmaterial	10
Otryckta källor.....	10
Litteratur.....	10
Tekniska och administrativa uppgifter	11

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en ring. Utdrag ur Ekonomiska kartan. Skala 1:20 000.

Inledning

På grund av en planerad omläggning av den stensatta kajkanten vid Svartåns västra kant vid Stadsparken har Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen genomfört en antikvarisk kontroll i samband med schaktningar intill den stenskodda kanten. Arbetet genomfördes den 6 och 9 februari 2009 i minusgrader och kraftig tjäle. Förutsättningarna var alltså inte de bästa för en murundersökning. Förutom kylan trängde vatten in i undersökningsschaktet. Därför beslutades det att murdokumentationen fick skjutas på framtiden och ett bättre väderläge. Anledningen till varför hela arbetet igångsattes var att Västerås kommun befarade att kajkanten skulle ge vika och kalva ner i Svartån.

Bakgrund

Svartån och Lillån har varit betydelsefulla vattendrag för Västerås industriella utveckling. Bland annat har ett flertal kvarnar under tidernas lopp byggts efter Svartåns åbrink. Efter Lillån har garverier etablerats. Dessa ansågs med tiden vara en sådan miljöfara att verksamheten upphörde och Lillån kulverterades (Alström 2009, Drakenberg 1962). Under december månad 2008 upphörde Lillåns utflöde helt i Svartån eftersom kulverten, som egentligen består av betongrör och järnrör med 400 mm diameter, pluggades igen (Alström 2009). På motsatta sidan av Svartån, dvs. den västra, låg fram till mitten av 1890 talet Wickholms kvarn som också kallades Nedre kvarnen. Kvarnen revs i samband med att Stadsparken anlades. Men främsta orsaken måste ha varit att turbinhuset byggdes. Därmed måste kvarnfallet flyttas eller snarare rivas. Kvarnen och därmed kvarnfallet anses ha byggts på 1850-talet (Drakenberg 1962). Om Wickholmska kvarnen haft en företrädare på plats är inte känt. Men mjölkvarnar, sågkvarnar, hammar- och rörsmedjor har utnyttjat Svartåns vattenkraft norr om staden (Lundberg 1969).

Rester efter kvarnen påträffades vid schaktningarna den 6 och 9 februari. Under juni månad samma år kunde kvarndammen dokumenteras med hjälp av fotografier.

Figur 2. Wickholms kvarn som är den ljusa byggnaden till höger i bild. Den skarpa kanten i ån är kvarnfallet. Bilden tagen före 1891 då turbinhuset byggdes. Fotot från norr. (VLM:s arkiv).

Målsättning och metod

Målsättningen med den antikvariska kontrollen var att skydda fornlämning från skada. Om fornlämning påverkades av schaktningsarbetet skulle anläggningar och kulturlager dokumenteras. Detta skulle göras med hjälp av ritningar i skala 1:20 samt sektionsritningar om det var möjligt.

Om fornlämning, det vill säga kulturlager och anläggningar, påverkas skulle en bedömning av kulturlager, anläggningar och fynd göras, där karaktär, mängd och bevarandegrad skulle beskrivas. I målsättningen ingick även en preliminär datering av lager och anläggningar.

Topografi och fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet ligger numera i parkmark. Området var fram till cirka 1900 bebyggt. Ett antal tomter och gårdar finns belagda i skriftligt 1600-talsmaterial. Ett kulturlager på drygt 1 m har dokumenterats intill undersökningsområdet. Vid undersökningsområdet låg fram till 1890 – talet Wickholms kvarn (Alström 2006, Drakenberg 1962, Olsson 1985, Öberg 1946).

Figur 3. Centralt i bild är Wickholms kvarn. Bebyggelsen i Stadsparken är ännu inte riven. Till höger i bild syns den nya turbinbron med damluckorna. Bilden tagen från söder, troligen 1891 (VLM:s arkiv).

Genomförande

Det som skulle bli den första etappen i undersökningen av kajkanten inleddes i början av februari då en av planerade tre provgropar grävdes. Tjäle stoppade emellertid det första försöket men efter att ha anlagt kolbädd gick grävandet bättre.

Det andra försöket i syfte att kontrollera åns stenskonning hindrades effektivt av att undersökningsschaktet fylldes med vatten.

Det grävda schaktet var till ytan cirka 2 x 2 m och 0,7 m djupt (figur 9). På den nivån vattenfylldes schaktet. Det schaktade materialet bestod av rivningsmaterial med tegel och mindre stenar.

För att nå kunskap om stenskonningens status beslutades det att undersökningarna skulle skjutas upp till en gynnsammare period. Nu planerades det att stenskonningen

skulle undersökas från utsidan, vilket innebar att Svartån måste tömmas på vatten. Därmed inleddes etapp 2 i undersökningen av åns stenskoning

Undersökningsresultat

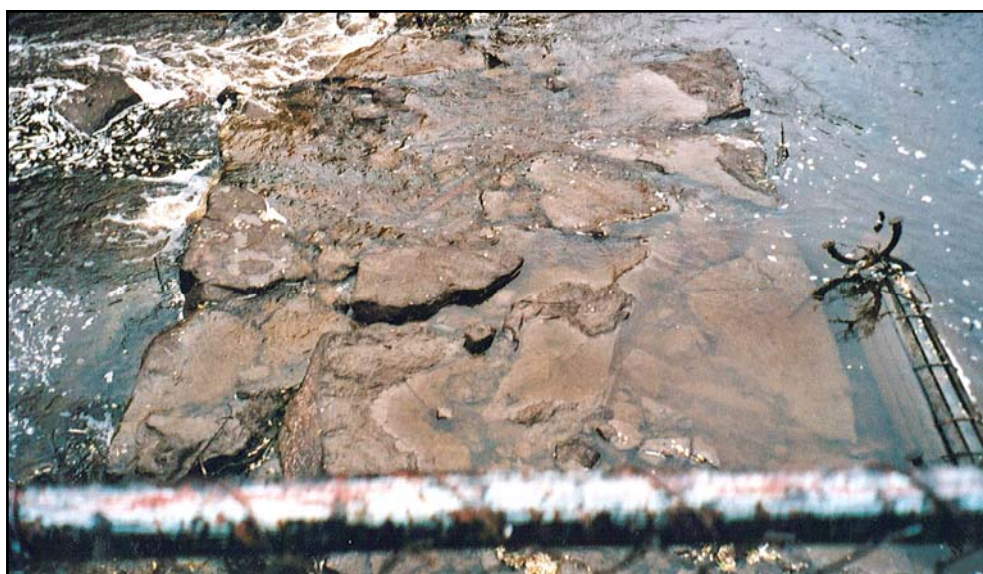
Första veckan i juni 2009 tömdes ån på vatten varefter murundersökningen kunde genomföras.

Figur 4. Undersökning av Svartåns västra stenskoning vid stadsparken. (Foto U. Alström.)

När Svartån tömdes på vatten framkom en hel del cyklar, varuvagnar, blomlådor, soffor och mängder med tomglas.

Men även en del av stadens industrihistoria fanns kvar på botten av Svartån (figur 5 och 9). Tvärs över ån fanns grundläggningen till Wickholmska kvarnens dammvall. Dammvallens grund är mycket väl bevarad i öster, dvs, mot Stadshussidan, något sämre i väster mot Stadsparken. Den är troligen mestadels byggd av flata delvis tuktade stenar. Den bevarade dammvallens bredd är cirka 3,5 m. Dess längd är 30 m.

Figur 5. Den bäst bevarade delen av dammvallen fanns nedanför åns stenskoning i öster. Soffan till höger i bild är 1,6 m lång. (Foto U. Alström.)

Figur 6. Wickholms kvarn med dammvallen sedda från norr. Fotot taget före 1891. (Bild från Öberg 1946.)

Där kvarnen en gång stått finns två valv kvar för inflödet (ovanför kvarndammen) respektive utflödet (nedanför kvarndammen) av vatten till kvarndriften. Kvarnrännan är numera kraftigt igenslammad.

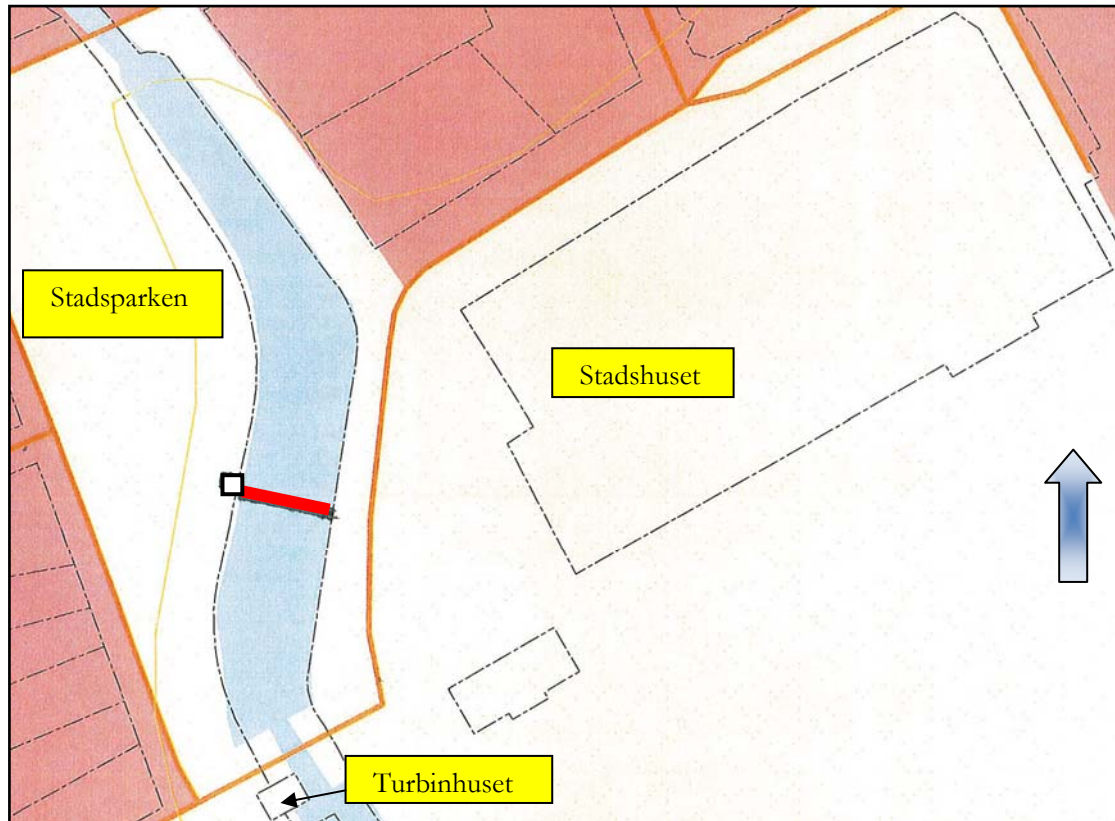

Figur 7. Intaget respektive utflödet av vatten till kvarndriften skedde via de två öppningarna med valvöverbyggnad på respektive sida av dammbyggnaden. Foto från norr. (Foto U. Alström.)

Figur 8. Pålraden i gyttjan intill vattenintaget vid kvarnen. Svartåns stenskonig till vänster i bild. (Foto U. Alström.)

Vid det övre och mest igenslammade vattenintaget fanns en träkonstruktion som bestod av pålar som möjligen kan ha varit en äldre kajkant eller brygga (fig. 8). Närheten till kvarnen gör att ett sådant antagande blir osäkert då pålarna lika väl kan dateras till tiden för kvarnens drift. Wickholms kvarn existerade troligen mellan 1860 och 1890 (Drakenberg 1964 s. 45, 123).

Figur 9. Fyrkant markerar platsen för provgropen där rivningsmaterial från Wickholms kvarn påträffades. Röd linje markerar platsen för kvarnens dammvall. (Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:2000).

Sammanfattning

I samband med Västerås kommuns undersökningar av Svartåns stenskoning vid Stadsparken har en antikvarisk kontroll utförts. Arbetet påverkade rivningsrester efter Wickholms kvarn. Vid förnyade undersökningar under juni månad av åns stenskoning sänktes vattennivån varvid rester av kvarnens damm kunde dokumenteras.

Kvarndammen och Wickholms kvarn tillhör i högsta grad Västerås industrihistoria. Kvarnfallet revs i samband med att turbinhuset och turbinbron med dammluckor byggdes.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Digitala Fastighetskartan. Skala 1:2000.

Ekonomiska kartan 11G:17. Skala 1:20 000.

Figur 2. Västmanlands läns museums arkiv.

Figur 3. Västmanlands läns museums arkiv.

Otryckta källor

Alström, U., 2006. En jordborrning i Stadsparken. PM. Kulturmiljövård Mälardalen. Västerås.

Litteratur

Alström, U., 2009. Från Lillå till Munkgata. Ett brofundament under Munkgatans asfalt. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Kulturmiljövård Mälardalen. Rapport 2009:24. Västerås.

Drakenberg, S., 1962. Västerås genom tiderna. Stadens byggnadshistoria från 1800-talets mitt. Västerås stad. Västerås.

Lundberg, T., 1969. Gamla kvarnar och kvarnvretar vid Svartån. Västmanlands fornminnesförenings årsskrift XLVIII. Västerås.

Olsson, S., 1985. Idealstad med förhinder. Västerås genom tiderna del V:I Stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt. Västerås Kulturnämnd. Västerås.

Öberg, T., 1946. Västerås stad. En historisk orientering. I Svenska Stadsmonografier Västerås (red Paul Harnesk). Uppsala.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM dnr:</i>	09006
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-852-09 2009-02-03
<i>Undersökningsperiod:</i>	2009-02-06, 09 2009-06-02, 05
<i>Arkeologtimmar:</i>	9,5 timmar
<i>Exploateringsyta:</i>	Cirka 4 m ²
<i>Personal:</i>	Ulf Alström
<i>Belägenhet:</i>	Stadsparken samt Svartån
<i>Ekonomisk karta:</i>	11G:17
<i>Koordinatsystem:</i>	Rikets
<i>Koordinater:</i>	Provgropen X 661002 Y1541745 Dammvallen X 661002 Y 1541745, X 660995 Y 1541775
<i>Inmätningmetod:</i>	Manuell
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Samtligt dokumentationsmaterial återges i rapporten förutom originalfoton figur 2,3 och 6 som förvaras på Västmanlands läns museum.
<i>Fynd:</i>	Inga föremål tillvaratogs

